

geçişinin safhalarını açıkça tesbit etmenin güçlüğüne belirliyorsa da, dış ticarete yönelik üretimin bu dönemi nasıl başlattığı üzerindeki yorumunu destekleyecek kaynakları kısmen getirmektedir.

Osmanlı İmparatorluğunun Balkan eyaletlerinde ilk fabrikalar ve bunların üretimi üzerinde durulan 256-282 sayfalardan sonra ikinci kısmın ikinci bölümünde, 19. yüzyılda Balkan şehirlerinin nüfus yapısı ve nüfus hareketliliği üzerinde durulmaktadır.

İmparatorluğun modernleşme dönemi olan 18-19. yüzyıllarda Balkan şehirlerini demografik, ekonomik, idari yönden inceleyen, bununla ilgili yeni kaynakları kullanan bu eser; Balkanların son çağlar tarihi için kayda değer, incelenmesi gerekli bir yorum getirmektedir.

Doç. Dr. İLBER ORTAYLI

J. SPENCER TRIMINGHAM, *Christianity Among the Arabs in Pre-Islamic Times*, Longman London and New York - Libraire du Liban XIV 342 s. (A. IV/3811).

Yazarın ele aldığı konu, Osmanlı İmparatorluğunda Arab - hıristiyan azınlıkların menşei ve aynı zamanda Mezopotamya, Suriye, Filistin bölgesinin islâmî devirde geçirdiği değişikliği anlamak bakımından önemlidir. Yazar J. S. Trimmingham Sudan, Mısır, Suriye ve Lübnan'da uzun yıllar kalıp dinler tarihi, sufizm ve hıristiyanlık üzerinde araştırmalar yapan bir uzmandır.

Kitapta, islâm fetihlerinden sonra "arabize" edilen samî hıristiyan kavimlerden çok, eski devirlerden beri arapça konuşan arap toplulukları arasında hıristiyanlığın yayılışı ve pratikte nasıl uygulandığı üzerinde duruluyor.

Yazara göre; Arabistan terimi belirli bir coğrafya bölgesinin adı olamaz. Her ne kadar Arap yarımadası Roma devrinde de Araplarla meskûn idiyse de, bu göçebe bedevî Araplar dışında yerleşik Arap topluluklarına hem yarımada da hem de yarımada dışında; Suriye, Filistin, Mezopotamya, Babilonya (Sevad-ı Irak) ve hatta batı İran'ın bazı bölgelerinde rastlanıyordu. Bu nedenle Arabia Petraea, Arabia Deserta veya Arabia Felix (Güney Yemen) dışında da Arap toplulukları bulunduğundan, hıristiyanlığın doğuşu sırasında bunların durumları tartışılıyor... Yeni dinin yayılışı ikinci bölümde ele alınıyor (s. 41-s. 86) Tarihin eski dönemlerinde "Aramice" ve "Arami" terimleri genel olarak buralardaki samî halklar için kullanılırdı. *A'rab* terimi daha çok Suriye ve Mezopotamya'nın göçebelere için kullanılan bir tabirdi ve bu dönemlerde Arapça diye bir ayrı dilden söz edilemezdi. (Sadece Yemen'de eski devirlerden beri kendine özgü saf bir arap kültüründen söz edilebilir). Örneğin Judaea kralı Herod, *Idumae* denen bir arap grubundan geliyordu. Sonraları gûya ibranileşmiş bir ailenin oğluydu. Kendisi gibi arap olan Nabatî kralı ve onun rakibi Aretasla Herod aynı dili konuşuyordu, yani Aramice... (s. 4).

İkinci bölümde Suriye Arap bölgesinde hıristiyanlığın yayılışı ele alınıyor. Üçüncü bölümde Kuzeybatı Arabistan bedevileri arasında hıristiyanlık ve bu dinin

geçirdiği biçimlenme ve teşkilata değiniliyor. (s. 86-s. 124) Dördüncü bölümde (s. 125-s. 158). Mezopotamya ve Güney Irak'da Hıristiyanlığın yayılışı ele alınıyor. Özellikle Edessa (Urfa), Harran, Nizip önemli merkezlerdi. Suriye'de hıristiyanlık maniheizm gibi dinlerle rekabet etmek zorunda kalmıştı.

Beşinci bölümde (s. 159-202) ise, Araplar arasında monofizist ve nasturî mezheplerinin yayılış ve tutunması ele alınıyor. Bilindiği üzere Efes ve Kadıköy konsüllerinde aforoz edilen bu iki mezhep en çok bu bölgede yayılıp tutunmuştur. Bu mezhepler bölgede Osmanlı dönemine kadar yaşadığından, gerekli bilgilerin bulunduğu, kitabın ilginç bir bölümüdür.

Altıncı bölümde batı Suriye ve Mezopotamya kiliselerinin niteliği etraflıca sergileniyor. (s. 203-s. 242) Yedinci bölümde (s. 243-s. 286) Arap yarımadasında monoteist akımlar özellikle yahudilik üzerinde durulduktan sonra, merkezi Arabistandaki hıristiyanlara da değiniliyor. Bu din Arap Yarımadasında yaygın değildi. Buna karşılık Habeş - Bizans etkileriyle güneydoğu Arabistan (Arabia Felix) denen bölgede hıristiyanlık daha yaygındı. Burada yahudilik de tutunmuştu (8. Bölüm, s. 287-s. 307).

Sonuçta yazar; Arap kültür ve uygarlığı üzerinde hıristiyanlığın etkilerini kısaca ele alıyor. Aramî - arab kültürü ve yunan ve aramî kiliseleri arasındaki tezat ve benzeşmeler, islâm öncesi ve sonrasında Arap uygarlığının oluşumunda büyük etkisi olan tarihi gelişmelerdir.

Doç. Dr. İLBER ORTAYLI

WOLFGANG MÜLLER - WIENER *Bildlexion Zur Topographie İstanbuls*, Verlag Ernst Wasmuth Tübingen, 1977, 534 s. + 631 resim harita (B/6965).

Kitap, girişte, kısa bir İstanbul tarihi ve bununla ilgili kaynakları verdikten sonra (s. 36-s. 38) kronolojik sıraya göre Bizans (s. 39-s. 323) ve Osmanlı döneminin (s. 324-s. 519) sivil ve dini mimarî eserlerini ele almaktadır.

Bizans döneminin anonim yapılar, hamamlar, anıtsal sütunlar, liman tesisleri. hippodrom, kilise ve manastırlar, mezar, saray, meydan, cadde, su tesisleri ve askerî yapıları teferruatıyla ele alındıktan sonra; Osmanlı dönemi içinde yapılan hamamlar, surlar, ticarî merkezler (bedestan, çarşı) medrese, cami, saray, köşk, türbe ve su tesisleri incelenmektedir. Eser, İstanbul'un topografisi ve mimarî tarihi için ün yapmış bir başvuru kitabıdır.

Doç. Dr. İLBER ORTAYLI